

KS. ADAM MAJ

WARTOŚĆ SŁUŻBY W DUCHOWOŚCI UCZNIÓW WCZESNOSZKOLNEJ EDUKACJI

Proces osobowego rozwoju uczniów wczesnoszkolnej edukacji implikuje rozwój ich duchowości, którą charakteryzuje aksjologiczny wymiar. Wśród wartości niezbędnych w duchowości człowieka istotną funkcję pełni służba, która wiąże się z realizacją wielu innych wartości osobowych i moralno-społecznych. Dlatego we wczesnoszkolnej edukacji wychowania do służby i przez służbę nabiera szczególnego znaczenia. Dzięki temu uczniowie mogą pokonywać swój indywidualizm, otwierać się na innych oraz uczyć się konkretnego działania dla nich i dla dobra wspólnego. W rezultacie wychowanie do służby twórczo kształtuje duchowość uczniów i uzdalnia ich do integralnego rozwoju osobowego.

Powyższe zagadnienie stanowi przedmiot proponowanej analizy, której problematyka skupia się na pytaniu: jak się przedstawia wartość służby w duchowości uczniów i ich procesie wczesnoszkolnej edukacji? W konsekwencji, metodą analityczno-syntetyczną, zostanie podjęta próba odpowiedzi na szczegółowe pytania zawarte w poszczególnych częściach opracowania: (1) czym jest wartość służby, (2) jakie są jej związki z duchowością człowieka, zwłaszcza uczniów we wczesnym wieku szkolnym, (3) jakie jest miejsce wartości służby w procesie wczesnoszkolnej edukacji?

Źródło analiz stanowią interdyscyplinarne opracowania naukowe, zwłaszcza pedagogiczne, z wykorzystaniem wcześniejszych refleksji autora dotyczących duchowości uczniów wczesnoszkolnej edukacji (Maj, 2019; 2022).

1. POJĘCIE SŁUŻBY

Analiza wartości służby w duchowości, rozwoju i procesie edukacji uczniów na pierwszym etapie szkolnym wymaga ustalenia treści terminu „służba”.

Z pojęciem służby w jej różnorodnej formie spotykamy się niemal stale w naszej codzienności, zarówno w potocznej mowie, jak i mniej czy bardziej oficjalnej, a nawet urzędowej. W potocznej komunikacji umiemy grzecznościowo stwierdzać: służyć Pani/Panu, podając płaszcz czy smakowite danie na uroczystości. Żołnierz, policjant, strażak wykonują określoną służbę, a będąc w domu stwierdzają, że idą na służbę. Ministrant udając się na Mszę św. po prostu idzie służyć przy ołtarzu.

W społecznym i urzędowym ujęciu służba pojawia się w kontekście szczególnej sprawy (przedmiotu) i wartości, ważnej egzystencjalnie i społecznie na przykład – służba zdrowia, służba wojskowa, służba policyjna, służba strażacka, służba celna, służba drogowa, czy w odniesieniach religijnych – służba Boża, służba Bogu, służba liturgiczna, służba kapłańska. W ujęciach osobowych używa się takich określeń, jak sługa, służąca, sługa Boży, służebnica Boża, czy sługa narodu.

Według *Słownika języka polskiego* służba to „praca na rzecz jakiejś wspólnoty, wykonywana z poświęceniem”. Dalej słownik wylicza następujące znaczenia terminu służba: instytucja użyteczności publicznej (np. wojsko), jej działalność i pracownicy tej instytucji, to także obowiązki pełnione w niektórych instytucjach, a dawniej „wykonywanie pracy służącego w czyimś domu, gospodarstwie itp. za wynagrodzeniem; też: osoby wykonujące takie prace” (Służba).

Powyższe rozumienie służby już w pierwszym określeniu trzeba uzupełnić o podejmowanie pracy dla konkretnej osoby, nie tylko wspólnoty. Po tym dopełnieniu można wstępnie ustalić różnorodne kategorie służby według językowego słownika. Są nimi: praca z poświęceniem dla drugiego człowieka lub wspólnoty; instytucja użyteczności publicznej, jej działalność oraz jej pracownicy czy obowiązki pełnione w niektórych instytucjach; praca służącego w czyimś domu, instytucji, wykonywana za wynagrodzeniem oraz osoby wykonujące takie prace.

Wiele powyższych elementów służby zawiera hasło w *Encyklopedii aksjologii pedagogicznej*, w którym stwierdza się, że jest to „pełnienie obowiązków przyjętych dobrowolnie lub z przymusu; grupa osób wykonująca prace u ludzi bardziej zamożnych; instytucje zajmujące się wyspecjalizowanymi formami pracy i pomocy w społeczeństwie; działania dla jakiejś idei, poświęcenie się jakiejś sprawie; praca w instytucji użyteczności publicznej” (Jańczuk, 2016, s. 1070). Definicja zasadniczo pokrywa się z powyższą, słownikową w nieco innej szacie językowej, zawiera też elementy uściślające ją, ale również budzące

wątpliwości. Do uzupełniających należy uwzględnienie działania dla jakiejś idei, poświęcenie się jakiejś sprawie. Natomiast w kontekście aksjologicznym nie jest do przyjęcia określenie służby jako pełnienia obowiązków pod przymusem. Taka działalność bardziej zbliżona jest do niewolnictwa niż służby. Niewolnictwo jest brakiem wolnego dysponowania sobą i dokonywania wolnych wyborów, w tym takiej pracy czy działalności, która stanowi przedmiot służby. W dalszej analizie L. Jańczuk, autor drugiej definicji, podkreśla niezwykle ważny motyw służby: „dla dobra innych” i dodaje, że celem tych działań, indywidualnym czy instytucjonalnym, „nie jest maksymalizacja zysku, ale realizacja zadań społecznie użytecznych” (2016, s. 1073), czego przykładem jest wolontariat. Z pewnością jest to istotny składnik służby.

Biorąc pod uwagę jedną i drugą definicję, można wskazać następujące kategorie istoty służby: dobrowolna praca z poświęceniem dla dobra innych; instytucje zajmujące się wyspecjalizowanymi formami pracy i pomocy w społeczeństwie, instytucje użyteczności publicznej i społecznej, których nadrzędnym celem nie jest maksymalizacja zysku, ale realizacja zadań społecznie użytecznych; działania dla jakiejś idei, poświęcenie się jakiejś sprawie; grupa osób i ich praca u ludzi bardziej zamożnych (praca służących).

Do istotnych elementów struktury służby należy praca o szczególnym charakterze, przede wszystkim dobrowolna, w wielu przypadkach opiekuńcza, zawsze z poświęceniem i dla dobra innych – indywidualnej osoby lub grupy osób (określonej wspólnoty, społeczeństwa, narodu), a także dla określonej, pozytywnej idei, sprawy (np. wolności, niepodległości). Tak rozumiana praca wymaga zaangażowania, czasem rezygnacji z określonych dóbr, czasu, praw, wartości na korzyść czy ze względu na drugą osobę (wspólnotę osób) lub realizacji ważnej idei, sprawy. Zatem jest związana z poświęceniem czegoś od siebie, nawet siebie samego, czyli wiąże się z ofiarnością aż do ofiarowania siebie, własnej osoby innemu czy jakiejś szczególnie ważnej wartości. Ofiarność i zaangażowanie w służbie nie wyklucza wynagrodzenia, chociaż bezinteresowność pozostaje miarą wyjątkową i cechą szczególnego rodzaju służby.

Przykładem i zarazem szczytem służby jako działalności ofiarnej jest osoba Jezusa Chrystusa, Jego życie i misja zbawcza. Na określenie siebie i swojego posłannictwa Jezus odwołuje się tradycji Starego Testamentu w odniesieniu do tytułu Sługa Boży (Sługa Jahwe) i określa swoją misję czasownikiem służyć. Sługa Boży w rozumieniu staro- i nowotestamentowym oznacza tego, kogo Bóg „powołuje do współdziałania w urzeczywistnianiu swych planów” (Leon-Dufour, 1985, s. 886). Tym terminem określone są osoby indywidualne, a także wspólnota ludu wybranego. Prawdziwym, wiernym i posłusznym Sługą Bożym jest

Jezus Chrystus. Jego posłannictwo jako Syna Bożego – Boga, dokonane w prawdziwym człowieczeństwie jest uniwersalną służbą dla zbawienia każdego człowieka. Służba Jezusa Chrystusa ma charakter ofiarniczy, cierpienia i śmierci, z motu doskonałej miłości („Nikt nie ma większej miłości od tej, gdy ktoś życie swoje oddaje za przyjaciół swoich”, J 15,13), miłości do końca („umiłowawszy swoich na świecie, do końca ich umiłował, J 13,1) wobec człowieka i z powodu jego niewierności, jaką jest grzech. Symbolem tej służby jest krzyż i zarazem Jego zmartwychwstanie jako znak zwycięskiego spełnienia. Służba Jezusa jest pełnią doskonałości, dokonaną z miłości do człowieka, któremu się służy, jest darem z własnego życia dla drugiego, ofiarowaniem siebie bezinteresownie i jednocześnie rodzi nadzwyczajne skutki, którymi są odkupienie win człowieka, obdarowanie człowieka własną przyjaźnią i braterstwem („dzieciństwo Boże” – przywrócenie człowiekowi pełnej godności) i uzdolnienie go do nowego życia doczesnego według przykazania miłości oraz do szczęśliwego życia wiecznego (zbawienie).

Postawa Jezusa Chrystusa ujawnia rangę służby. Jezus wielokrotnie podkreśla, że Jego misja jest służbą: „Syn Człowieczy nie przyszedł, aby Mu służono, lecz żeby służyć i dać swoje życie na okup za wielu” (Mk, 10,45; por. Mt 20,28).

Świadectwo Jezusowej nauki, życia i ofiary zbawczej ukazuje głęboki sens antropologiczny i moralny służby, polegający na osiągnięciu pełni człowieczeństwa poprzez świadczenie jej dla drugiego, służbę coraz bardziej doskonałą, na miarę miłości. Co więcej, Jego życie jako Sługi całe jest ukierunkowane dla drugiego, bez szukania siebie, jest swoistą proegzystencją, czyli istnieniem dla drugiego, darem dla drugiego. Proegzystencja u Jezusa jest całkowita i wyznacza istotę służby jako bycie dla drugiego, dar dla innego (Słotwińska, 2017).

W powyższym kontekście można zweryfikować i dopełnić wskazane już treści pojęcia „służba” i wskazać jego strukturalne elementy, takie jak:

– proegzystencja – dyspozycja wewnętrzna, duchowa, bycie dla drugiego, dar z siebie dla drugiego;

– wrażliwość wobec człowieka – spotkanie z drugim człowiekiem jako osobą, z jego egzystencją realnie ocenioną, zwłaszcza z potrzebującym, ubogim duchowo czy materialnie (w ujęciu uniwersalnym to każdy człowiek, nikt bowiem nie jest absolutnie doskonały i posiadający wszystko);

– motyw – dobro drugiego, innego czy też wzniosłość, dobro jakiejś sprawy, cenne dobro wspólne, ostatecznie zawsze wiążące się z dobrem człowieka lub świętością Boga; motyw zapłaty pozostaje wtórny, występując w układach instytucjonalnych, nade wszystko służbę cechuje gotowość do bezinteresowności;

– czyn – wewnętrznie określony gotowością do działania, to działanie, praca, często wyrażona opiekuńczością;

– poświęcenie, ofiarność – jako gotowość i akt działania, na które składa się ofiarowany czas i umiejętność rezygnacji z własnych dóbr, a jej szczytem jest ofiarowanie siebie jako daru, niekiedy na miarę *holocaustum*, czyli całkowitej ofiary z siebie, jak w przypadku czynu zbawczego Jezusa Chrystusa, czy męczeństwa jednych za drugich.

Syntetycznie ujmując, służba to świadome i dobrowolne działanie z zaangażowaniem i ofiarnością ze względu na dobro drugiego, zwłaszcza potrzebującego troski i opieki, czy też dla ważnej sprawy, związanej z dobrem samym sobie lub dobrem wspólnym. Służenie zatem nie jest poszukiwaniem siebie, ale gotowością i aktywnością dla innych, stawianiem się darem dla innych (Olbrycht, 2017).

W takim znaczeniu służba jest wartością, czyli czymś cennym, godnym pożądania, na miarę osoby ludzkiej, jej integralnej pełni człowieczeństwa, ku której zmierza duchowość i rozwój osobowy uczniów we wczesnoszkolnej edukacji.

2. DUCHOWOŚĆ A WARTOŚĆ SŁUŻBY

Przedmiotowym zagadnieniem jest relacja między wartością służby a duchowością uczniów wczesnoszkolnej edukacji. Trzeba zatem zadać pytanie o miejsce i znaczenie wartości służby w duchowości uczniów kl. I-III szkoły podstawowej? Odpowiedź wymaga ogólnej charakterystyki duchowości, a także aksjologicznego jej wymiaru.

Pojęcie duchowości (łac. *spiritualitas*) ma swoje źródło religijne, występuje od wczesnego średniowiecza w nauczaniu Kościoła, w teologii i filozofii. Oznacza życie duchowe wzbudzone przez „Ducha Świętego działającego w człowieku” (Chmielewski, 2002, s. 226), który przyjmuje Boże objawienie w Jezusie Chrystusie. Duchowość obejmuje nie tylko doświadczenie wewnętrzne, lecz także zachowania zewnętrzne, czyli praktykę życia duchowego (Jusiak, 2016, s. 284-285). Ujmując syntetycznie, duchowość w chrześcijańskiej interpretacji jest stylem życia według Ducha Świętego, zespołem przekonań, motywacji, decyzji, postaw wzbudzonych przez Ducha Świętego.

W ujęciu uniwersalnym duchowość danej osoby to, zdaniem M. Chmielewskiego, „zespół czy kształt postaw wobec tego, co obiektywne, lub subiektywnie uznawane jest za wartość” (2002, s. 229). W tym ujęciu duchowość rozumiana jest jako zjawisko nie tylko chrześcijańskie, religijne, lecz także naturalne,

postrzegane jest jako właściwość osobowa człowieka. Stąd duchowość, zwłaszcza w wymiarze naturalistycznym, budzi współczesne zainteresowanie w różnorodnych naukach m.in. socjologii, psychologii czy pedagogice.

U podstaw rozumienia duchowości znajduje się antropologia i aksjologia. Antropologia personalistyczna realistycznie odsłania człowieka jako osobę oraz jej ontyczny i dynamiczny charakter. Zatem człowiek jest substancjalnym, osobowym bytem fizyczno-psychiczno-duchowym oraz staje się w procesie rozwoju i aktualizacji swojego człowieczego potencjału fizycznego, psychicznego i duchowego. Rozwój psychiczny i duchowy inspirowany jest przez takie władze i przymioty osoby ludzkiej, jak: rozumność, zdolność do wartościowania i oceniania, wolność, twórczość, otwartość na głębię metafizyczną (Kunowski, 2004, s. 189-190), które umożliwiają przekraczanie granic zmysłowego doświadczenia (transcendencja) i sięgania „aż do poznania źródeł bytu, do Absolutu i Boga” (Buk-Cegiełka, 2013, s. 60). Duchowość jako najwyższa sfera rozwija się – zdaniem S. Kunowskiego – poprzez głębsze przeżycia światopoglądowe, czyli: „Pytania poznawcze, teologiczne, wynikające z natury człowieka mądrego, zaczynają docierać do problemu źródeł bytu, jego początku i końca, genezy i celu świata i życia” (2004, s. 213).

W kontekście antropologicznym, w odniesieniu do powyższych myśli S. Kunowskiego, a także P. Sochy (2000, s. 16-33) i L. Marszałek (2013, s. 18), można wskazać takie kategorie elementów duchowości, jak (Maj, 2022, s. 14-15): rozumność, zdolność do wartościowania i oceniania, wolność, twórczość, otwartość na głębię metafizyczną, na transcendencję (S. Kunowski); poczucie sensu życia (logoteoria V. Frankla), wiążące się z aksjologicznym zaangażowaniem moralnym, społecznym i kulturowym, z realizacją indywidualnego sposobu życia i własnej egzystencji (K. Popielski), świadomość i samoświadomość, rozum i mądrość, uczucia, zwłaszcza miłość, wrażliwość, moralność, twórczość, poczucie estetyczne, światopogląd, religijność, wiara (P. Socha).

Powyższe elementy wskazują na więź duchowości z aksjologią. Aksjosfera człowieka, czyli świat wartości i jego priorytety, decyduje o kształcie duchowości. Realizacja określonych wartości w ustalonej hierarchii kategoryzuje duchowość (zależność przyczynowo-skutkowa), ale możliwa jest odwrotna sytuacja, gdy przyjęcie i realizacja zdefiniowanej duchowości wyznacza wartości do nabycia i urzeczywistniania w ich charakterystycznej hierarchii. Duchowość i kondycja aksjologiczna człowieka podlegają dynamizmowi rozwojowemu z szansą na stabilizację osiąganą w dojrzałości osobowościowej. Układ wartości określających duchowość ma zatem swój wewnętrzny ład, porządek hierarchiczny. W personalizmie podkreśla się osobowy ład wartości

(wyznaczony przez naturę osoby), czyli obiektywny porządek hierarchiczny, gdzie wartości najwyższe wprowadzają ostateczną orientację (filozofię) życia. Taką hierarchię wartości – od najniższych do najwyższych – zawiera układ w teorii warstwicowej S. Kunowskiego: wartości związane ze sferą fizyczną (materialną), psychiczną (intelektualną, emocjonalną, wolitywną), moralno-społeczną, kulturową i światopoglądowo-duchową (religijną).

W powyższym kontekście trzeba rozpatrywać wartość służby i jej rolę w duchowości. Na wstępie należy zauważyć, że wartość służby nie występuje w komponentach duchowości i jej aksjologii. Jej miejsce i rola stają się niezbędne, gdy rozpatruje się istotę najgłębszej teorii i praktyki życia, jaką jest duchowość w kontekście zdefiniowanej natury służby.

Już pierwszy element wartości służby – proegzystencja, będąca dyspozycją wewnętrzną, duchową, oznaczająca bycie dla drugiego, jako dar z siebie dla drugiego – wprowadza niezwykle istotny wskaźnik duchowości. Pociąga za sobą takie elementy duchowości, jak miłość, moralność empatyczna, przezwyciężenie egoizmu, sens życia, zaangażowanie w sprawy moralne i społeczne, a w przypadku inspiracji religijnej – wiarę, miłość Boga, naśladowanie Jezusa Chrystusa.

Drugi element wartości służby – wrażliwość wobec człowieka i jego egzystencji – jest fundamentalnym przesunięciem zainteresowania z siebie i własnych spraw na osobę i życie drugiego człowieka, zwłaszcza potrzebującego jakiegokolwiek wsparcia. Wiąże się z miłością, sensem życia, wolnością i twórczością wyrażoną w kreatywnej aktywności na rzecz drugiego.

Trzeci element służby – motyw dobra drugiego człowieka – ukazuje dobro drugiego jako własne lub cenniejsze. Wiąże się z bezinteresownością, brakiem oczekiwania rewanżu, wzajemności. Dookreśla duchowość w jej kategoriach sensu życia i jakości relacji społecznych, wiąże się ze świadomą decyzją o charakterze mądrości moralnej i życiowej. Motyw dobra drugiego odczytany w perspektywie chrześcijańskiej wiary jest wezwaniem do miłości bliźniego jako wyrazu miłości do Boga oraz naśladowania Jezusowej miłości do Boga Ojca i każdego człowieka.

Czwarty element wartości służby – czyn – nadaje duchowości wymiar realny, jest znakiem praktycznym teorii życia wyrażonej w duchowości. Przy czym chodzi o jakikolwiek czyn dobra, będący znakiem własnej moralności, roztropności, miłości i wiary dla wierzących.

Piąty element wartości służby – poświęcenie, ofiarność – wyraża niezwykle ważną cechę duchowości, w której porządek wewnętrzny nadają priorytetowe wartości, niosące ze sobą rangę szczególnego znaczenia, dla których ponosi

się ofiarę, poświęcenie czegoś od siebie, a nawet gotowość do ofiarowania siebie samego. Dar z siebie jest kosztowny, wymaga poświęcenia. Duchowość jako wyraz wewnętrznej i praktycznej filozofii, teorii życia nabiera określonego charakteru w relacji do tych wartości, wobec których pojawia się gotowość do poświęcenia i realny akt poświęcenia.

Wartość służby charakterystycznie specyfikuje duchowość człowieka. W aspekcie chrześcijańskim wartość służby okazuje się niezbędną dla duchowości autentycznie ukierunkowanej na Boga i Jezusa Chrystusa. Nie jest zatem służba zarezerwowaną dla niektórych osób i zawodów, a tym bardziej rzeczywistością nieatrakcyjną czy poniżającą (Olbrycht, 2017).

Służba jest wskaźnikiem dojrzałości osobowościowej, a duchowość kategoryzuje jako allocentryczną, proegzystencjalną, natomiast w kategoriach chrześcijańskich jako tożsamościową dla wierzących i naśladowujących Jezusa Chrystusa. W centrum tej duchowości jest miłość oraz służba jako jej konieczny wyraz i praktyczne potwierdzenie.

Trzeba podkreślić, że duchowość i jej aksjologia posiadają swoją dynamikę zakorzenioną w rozwoju i życiu osoby. Dynamizm rozwojowy jest szczególnie obserwowany w okresie dzieciństwa i dojrzewania. Dzieci w wieku wczesnoszkolnym, jak każdy człowiek, posiadają swoją duchowość i własną aksjosferę, bo dziecko nie jest miniaturą człowieka, lecz pełną osobą ludzką, jak zauważa J. Korczak. Istota i wszystkie cechy duchowości odnoszą się również do dzieci w wieku 7-10 lat, chociaż są w stadium kształtowania ku dojrzałości osobowościowej, dojrzałości duchowej. Rozwój osobowy, rozwój duchowości dzieci w tym wieku może i powinien dokonywać się w świetle wartości, jaką jest służba.

3. WARTOŚĆ SŁUŻBY W EDUKACJI WCZESNOSZKOLNEJ

Duchowość jako stan i zarazem cel jest wpisana w proces wychowania dzieci w wieku wczesnoszkolnym. Z jednej strony stanowi rzeczywistą teorię i pragmatykę życia, z drugiej jest poddana procesom rozwojowym, wymagającym wspomagania, czyli wychowania. W wychowaniu chodzi o rozwój i stałe doskonalenie osoby ku pełni człowieczeństwa, którego formą jest duchowość. Pełnia człowieczeństwa zakłada integralny i pełny rozwój osoby ludzkiej, w której sfera duchowo-religijna, określona przez S. Kunowskiego jako światopoglądowa, pełni ważną funkcję, będąc nośnikiem najwyższych wartości. Stąd każde wychowanie, w tym dotyczące dzieci w młodszym wieku szkolnym,

posiadając charakter integralny, ukierunkowany na rozwój człowieczeństwa, nie może pomijać w swoich celach i treściach duchowości i jej elementów. Wśród nich znajduje się wartość służby powiązana z innymi wartościami, nadając osobie autentyczną formę człowieczeństwa. Wychowanie do wartości służby jako proegzystencji i daru siebie dla drugiego trzeba postrzegać jako szczególne stymulowanie rozwoju osobowego wychowanka, jego człowieczeństwa i duchowości.

Należy postawić pytanie, jak w powyższym zakresie funkcjonuje edukacja wczesnoszkolna w polskim systemie oświaty? Wstępna analiza relacji między duchowością a celami i treściami edukacji wczesnoszkolnej wykazała, że podstawa programowa na tym etapie szkolnym stwarza warunki do rozwoju duchowości typu naturalistycznego, którą dopełnia obecność religii w systemie szkolnym, umożliwiającą zainteresowanym uczniom rozwój duchowości typu religijnego (Maj, 2019, s. 49-60). Natomiast trzeba poddać analizie obecność wartości służby w podstawie programowej wczesnoszkolnej edukacji i dodatkowo w podstawie programowej katechezy Kościoła katolickiego.

Ogólna analiza porównawcza między wartością służby i jej komponentami a podstawą programową wczesnoszkolnej edukacji umożliwia sformułowanie następujących wniosków:

- w odniesieniu do całego dokumentu trzeba stwierdzić, że pojęcie „służba” występuje 2 razy jako służba mundurowa (Podstawa programowa, 2017, Dz.U. 2017, poz. 356 z póź. zm., s. 40);

- w ogólnym wprowadzeniu do podstawy programowej dla szkoły podstawowej kilka celów nawiązuje do wartości służby: ogólnie – „ukierunkowanie ucznia ku wartościom” (Podstawa programowa, 2017, s. 11) oraz bardziej szczegółowo – „wprowadzanie uczniów w świat wartości, w tym ofiarności, współpracy, solidarności, altruizmu” (s. 11), wzmacnianie poczucia własnej tożsamości i godności, kształtowanie szacunku dla godności innych osób; „kształtowanie postawy otwartej wobec świata i innych ludzi, aktywności w życiu społecznym oraz odpowiedzialności za zbiorowość” (s. 11) – cele te stanowią podstawę do kształtowania postawy służby (ukierunkowanie na wartości, odkrywanie własnej tożsamości i godności, zwłaszcza godności innych osób oraz otwartości na nich, a także formowanie aktywności, solidarności, ofiarności i altruizmu);

- w ogólnym wprowadzeniu do I etapu edukacyjnego jeden z celów polega na „odkrywaniu przez ucznia własnych możliwości, sensu działania oraz gromadzenia doświadczeń na drodze prowadzącej do prawdy, dobra i piękna” (s. 16) – cel ten koresponduje z takimi elementami wartości służby, jak gotowość

do czynu dla drugiej osoby, odkrywanie sensu działania, ukierunkowanie na uniwersalne wartości;

– we wprowadzeniu do zadań szkoły na I etapie edukacji na uwagę zasługuje zadanie nr 5 (zaspokajanie potrzeby poczucia sensu aktywności własnej i współdziałania w grupie), zadanie nr 7 (rozumienia emocji, uczuć własnych i innych osób, poznawanie wartości i norm społecznych) – zadania te współgrają z takimi komponentami wartości służby, jak rozpoznanie norm i wartości moralno-społecznych, rozumienie stanu emocjonalnego i statusu życia innych osób, nabywanie umiejętności rozumienia sensu czynu jako aktywności własnej i grupowej;

– w celach kształcenia – wymaganiach ogólnych – istotny jest niemal cały punkt drugi poświęcony osiągnięciom uczniów w zakresie emocjonalnym; punkt trzeci dotyczący zakresu społecznego – cele tam zawarte są konkretyzującą konsekwencją wyżej wskazanych ogólnych celów i zadań, tym samym są kompatybilne z elementami wartości służby, podkreślając umiejętności uzyskane przez uczniów w tych zakresach;

– w treściach nauczania – wymaganiach szczegółowych, w module społecznym stwierdza się, że uczeń powinien mieć umiejętności oceniania postępowania swojego i innych osób, „odnosząc się do poznanych wartości, takich jak: godność, honor, sprawiedliwość, obowiązkowość, odpowiedzialność, przyjaźń, życzliwość, umiar, powściągliwość, pomoc, zadośćuczynienie, przepraszanie, uznanie, uczciwość, wdzięczność” (s. 39), w module etyki eksponuje się godność i szacunek dla drugiego człowieka, umiejętność odróżniania dobra od zła i znaczenie dobra świadczonego drugiej osobie oraz umiejętność nawiązywania relacji z innymi – powyższe treści stanowią pogłębienie już wyżej wskazanych celów i zadań, dodatkowo eksponują znaczenie wartości osobowych i społecznych, które stanowią podstawę realizacji służby.

Dla bardziej całościowej wizji programowej edukacji wczesnoszkolnej należy poddać podobnej analizie podstawę programową religii na etapie wczesnoszkolnym:

– w module formacji moralnej – na podstawie wiary i wybranych wydarzeń z historii zbawienia ukazuje się wartość postaw odnoszących się do życia ucznia, takich jak sumienie i jego kształtowanie w oparciu o Dekalog i przykazanie miłości, potrzebę okazywania szacunku i pomocy innym, wskazuje się, jak należy realizować dobro motywowane wiarą w Boga, w tym dobro wspólne (klasowe, rodzinne, parafialne), jak odróżniać dobro od zła oraz przejawiać postawę życzliwości i koleżeństwa, a także kształtować umiejętności świadczenia dobra i Królestwa Bożego we własnym środowisku na wzór Jezusa

i wybranych postaci biblijnych – te zadania i treści wiążą się z takimi elementami wartości służby, jak działanie (czyn, postawa miłości), gotowość do czynu (sumienie, odróżnianie dobra od zła, motywacja wiary do czynnej miłości, biblijne wzory osobowe), pośrednio z wrażliwością, proegzystencją i bezinteresownością;

– w module wychowania do życia wspólnotowego – wskazuje się jako zadanie kształtowanie umiejętności nawiązywania kontaktów z rówieśnikami i dorosłymi, pielęgnowania przyjaźni, zaangażowania w różne wspólnoty życia (Kościół, wspólnoty świeckie) m.in. przez uczynki miłosierdzia – te zadania zbliżone są do takich elementów wartości służby, jak otwartość i wrażliwość wobec innych czy działanie dla ich dobra;

– w module wprowadzenia do misji – zadaniem formacyjnym jest kształtowanie świadectwa wiary uczniów w codziennym życiu, ich apostołskich czynów, dzielenia się z innymi swą wiarą i wiedzą o Bogu – powyższe zadania wiążą wyznawaną wiarę ze służbą wyrażoną dobrem duchowym innych, dobrem najwyższym (Konferencja Episkopatu Polski, 2010, s. 30-32).

Analiza podstawy programowej edukacji wczesnoszkolnej i podstawy programowej religii wskazuje, że wartość służby w nich nie występuje, ale znajdują się w nich odniesienia niemal do wszystkich elementów służby. Ekspozowana jest otwartość i wrażliwość wobec drugiej osoby, poszanowanie jej godności, a także dobro jako istotna wartość osobowa i moralna, nieco mniej czyn dobra, proegzystencja i poświęcenie, ofiarność, czy też bezinteresowność.

Trzeba podkreślić, że obie podstawy ukierunkowane są na ważne wartości, implikujące rozwój człowieczeństwa i duchowości uczniów. Cele i zadania zawarte w podstawie programowej religii dopełniają ten rozwój w aspekcie duchowo-religijnym, umożliwiając realizację służby w pełnym wymiarze osobowym i chrześcijańskim. Wartości oddziałujące na kształtowanie się służby, które zawiera podstawa programowa wczesnoszkolnej edukacji są następujące: godność, własna tożsamość, szacunek dla godności innych osób, rozumienie emocji i uczuć innych osób, sumienie, dobro, współpraca, solidarność, otwartość, aktywność społeczna, więź z innymi, honor, sprawiedliwość, obowiązkowość, odpowiedzialność, przyjaźń, życzliwość, umiar, powściągliwość, pomoc, zadośćuczynienie, przeproszenie, uznanie, uczciwość, wdzięczność, działanie (czyn) i jego sens, ofiarność, altruizm. Uzupełniają je wartości z podstawy programowej religii, którymi są: wiara, miłość (przykazanie miłości), Dekalog, dobro motywowane wiarą i miłością do Boga, uczynki miłosierdzia, świadectwo ewangelicznego życia, wzór osobowy Jezusa Chrystusa i wybranych postaci biblijnych.

Wartości w aksjosferze człowieka zwykle nie występują autonomicznie, ale w powiązaniach, strukturach (wiązkach), a powyższy zestaw wartości otwiera

się na wartość służby. Stąd wniosek, że można na podstawie aksjologii wczesnoszkolnej edukacji budować wartość służby, która ze względu na swoją istotę jest godna uwagi i troski wychowawczej nauczycieli. Powstaje pytanie, jak wychowywać do wartości służby?

Przede wszystkim proces wychowania do służby wymaga dostosowania do możliwości rozwojowych dzieci (Stefańska-Klar, 2011, s. 130-162) i powinien obejmować edukację aksjologiczną, wychowanie do czynu (czyn służebny ku postawie służby) oraz animację społeczną do wartości służby.

W ramach edukacji aksjologicznej uczniowie mają zdobyć wiedzę o wartości służby (wymiar teoretyczny) oraz uzyskać sprawność podejmowania odpowiednich decyzji o służbie i gotowości do służby (Chałas, 2003, s. 47). Konieczne jest odkrycie znaczenia służby, która – zdaniem K. Olbrycht – nie ma dobrych konotacji we współczesnej kulturze i życiu społecznym, będąc sprowadzaną do działań specjalnych i instytucji wyspecjalizowanych w tego typu działalności. Co więcej, w mentalności potocznej, prawdopodobnie także wśród uczniów na I etapie edukacji, służba kojarzona jest ze służalczością, podporządkowaniem się władzy innych, swoistym niewolnictwem, z pomniejszeniem własnej wartości, byciem sługą kogoś i służeniem komuś, uchodzi więc za zachowanie negatywne, naruszające godność osobistą (Olbrycht, 2017, s. 90-91). Zatem edukacja aksjologiczna powinna umożliwić rozpoznanie istoty służby jako daru z siebie dla drugiego, dla jego dobra, działania bezinteresownego i podejmowanego z poświęceniem, dzięki któremu świadczący służbę rozwija swoje człowieczeństwo, buduje piękno własne osoby. Skutkiem tej edukacji, realizowanej różnorodnymi metodami dydaktycznymi i wychowawczymi (w tym klaryfikacji wartości i poglądowych wzorów) powinna być gotowość do pełnienia służby i wola służenia innym jako decyzja wolna, świadoma i rodząca radość.

Ważnym elementem wychowania do wartości służby wśród uczniów wczesnoszkolnej edukacji, których cechuje aktywność życiowa i pojawienie się operacji konkretnych w rozwoju poznawczym, jest wychowanie do czynu, do konkretnego działania. Jest to przejście od gotowości służenia do praktycznego służenia. Wychowanie do czynnej służby będzie wymagało wsparcia uczniów w możliwościach dobrego działania dla innych, począwszy od najbliższych w rodzinie, sąsiedztwie, klasie, szkole lub dla jakiejś istotnej sprawy. Pomoc nauczyciela staje się niezbędną w dookreśleniu treści służby (dobro), jego przedmiotu – podmiotu (wrażliwość wobec drugiej osoby), intencji (bezinteresowność), sposobu (z ofiarność i wytrwałość). Chodzi o czyn możliwy do spełnienia dla uczniów w wieku 7-10 lat z nastawieniem na kreatywność uczniów. Zarazem wychowanie do służby może dokonać się (utrwalić się) przez

służbę, stanowiąc drogę od praktyki do odkrycia i nabycia wartości. Najbardziej skuteczne pozostaje zintegrowane wychowanie do służby i przez służbę.

Animacja społeczna do wartości służby odwołuje się do szczególnego doświadczenia środowiskowego i rówieśniczego uczniów na I etapie edukacji, które wnosi ze sobą szanse i zagrożenia. Nic tak nie buduje więzi międzyludzkiej, jak akceptacja drugich i postawa wrażliwości. Uczniów trzeba wspierać w umiejętności dzielenia się dobrem, w sprawności zachęcania innych do służby i tworzenia zespołów kierujących się określonymi formami służby. Animacja jednych przez drugich umacnia postawę służby i utrwala urzeczywistnianie wartości (Chałas, 2003, s. 48).

Wychowania do służby i przez służbę – w kontekście aksjologicznego wymiaru wczesnoszkolnego kształcenia ogólnego i w ramach katechezy, zwłaszcza urzeczywistnianie wartości służby – implikuje kształtowanie się duchowości uczniów jako adekwatnej do godności ludzkiej i chrześcijańskiej tożsamości.

*

Prezentowana analiza wartości służby, ujawnia jej rzeczywistą istotę i znaczenie w procesie integralnego rozwoju osoby i jej duchowości, mimo zapoznania we współczesnej kulturze i pedagogice. Edukacja wczesnoszkolna nie może pomijać tej wartości, której ranga sięga do szczytu człowieczeństwa jako wyrazu miłości, a zarazem umożliwia uczniom pokonać swój indywidualizm i egoizm oraz otwierać się z gotowością do ofiarnego działania dla innych i dla dobra wspólnego. Podstawa programowa wczesnoszkolnej edukacji, a także katechezy stwarza warunki do takiej formacji, ale profesjonalne wychowanie szkolne domaga się dodatkowego, konkretnego programu formacji uczniów do służby i przez służbę. A to już przedmiot nowej i ważnej problematyki.

BIBLIOGRAFIA

- BUK-CEGIELKA, M. (2013). *Integralny rozwój i wychowanie dziecka w systemie wychowawczo-dydaktycznym Marii Montessori. Elementy teorii i praktyki*. Lublin: Libropolis.
- CHAŁAS, K. (2003). *Wychowanie ku wartościom. T.1: Elementy teorii i praktyki*. Lublin–Kielce: Jedność.
- CHMIELEWSKI, M. (2002). Duchowość. W: M. Chmielewski (red.), *Leksykon duchowości katolickiej*. Lublin–Kraków: Wydawnictwo M.
- LEON-DUFOUR, X. (red.) (1985). *Słownik teologii biblijnej*. Poznań: Pallottinum.
- JAŃCZUK, L. (2016). Służba. W: K. Chałas, A. Maj (red.), *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej* (s. 1070-1073). Radom: Polwen.

- JUSIAK, R. (2016). Duchowość chrześcijańska. W: K. Chałas, A. Maj (red.), *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej* (s. 284-289). Radom: Polwen.
- KUNOWSKI, S. (2004). *Podstawy współczesnej pedagogiki*. Warszawa: Wydawnictwo Salezjańskie.
- MAJ, A. (2019). Duchowość w integralnej edukacji wczesnoszkolnej. *Roczniki Pedagogiczne*, 47(2), 49-60.
- MAJ, A. (2022). Aksjologiczny wymiar duchowości w procesie edukacji wczesnoszkolnej. W: M. Buk-Cegielka (red.), *Wybrane problemy pedagogiki wczesnoszkolnej* (s. 11-20). Lublin: Polihymnia.
- MARSZAŁEK, L. (2013). *Duchowość dziecka. Znaczenia – perspektywy – konteksty w pedagogice przedszkolnej*. Warszawa: Szkoła Wyższa im. Bogdana Jańskiego.
- OLBRYCHT, K. (2017). Wartość służby w wychowaniu chrześcijańskim – w świetle refleksji Jana Pawła II i Benedykta XV. *Paedagogia Christiana*, 2(40), s. 89-107.
- KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI (2010). *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*. Kraków: WAM.
- Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej (2017). Załącznik nr 2 do Rozporządzenia MEN z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej. Dz. U. 2017, poz. 356 z póź. zm.
- POPIELSKI, K. (2004). *Noo-logoterapia. Elementy wprowadzenia*. Lublin: Wydawnictwo Naukowe KUL.
- Służba. W: *Słownik Języka Polskiego*. PWN, <https://sjp.pwn.pl/sjp/;2521967> (dostęp: 28.01.2023).
- SŁOTWIŃSKA, H. (2017). Idea proegzystencji wartością zasadniczą w życiu wychowawcy. *Paedagogia Christiana*, 40(2), 133-156.
- SOCHA, P. (2000). Psychologia rozwoju duchowego – zarys zagadnienia. W: P. Socha (red.), *Duchowy rozwój człowieka. Fazy życia, osobowość, wiara, religijność*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- STEFAŃSKA-KLAR, R. (2011). Późne dzieciństwo. Młodszy wiek szkolny (s. 130-162). W: B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*. T. 2: *Charakterystyka życia człowieka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

WARTOŚĆ SŁUŻBY W DUCHOWOŚCI UCZNIÓW WCZESNOSZKOLNEJ EDUKACJI

STRESZCZENIE

Proces osobowego rozwoju uczniów wczesnoszkolnej edukacji implikuje rozwój ich duchowości, którą charakteryzuje aksjologiczny wymiar. Wśród wartości niezbędnych w duchowości człowieka istotną funkcję pełni służba, która wiąże się z realizacją wielu innych wartości osobowych i moralno-społecznych. Służba jako wartość empatyczna i zarazem behawioralna, wymagająca poświęcenia, stanowi adekwatny przedmiot wczesnoszkolnego wychowania do służby i przez służbę. Dzięki temu uczniowie mogą pokonać swój indywidualizm, otwierać się na innych oraz uczyć się konkretnego działania dla nich i dla dobra wspólnego. W rezultacie wychowanie do służby twórczo kształtuje duchowość uczniów i uzdalnia ich do integralnego rozwoju osobowego.

Słowa kluczowe: wartość służby; duchowość; edukacja wczesnoszkolna.

THE VALUE OF SERVICE IN THE SPIRITUALITY
OF EARLY SCHOOL STUDENTS

SUMMARY

The process of personal development of early school students implies the development of their spirituality, which is characterized by an axiological dimension. Among the values necessary in human spirituality, an important function is played by service, which is associated with the implementation of many other personal and moral and social values. Service as an empathic and behavioral value, requiring sacrifice, is an adequate subject of early school education for service and through service. Thanks to this, students can overcome their individualism, open up to others and learn concrete actions for them and for the common good. As a result, education for service creatively shapes the spirituality of students and enables them to develop integrally.

Keywords: the value of service; spiritual; early school education.